
**ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ
LOOK TO THE PAST
ЎТМИШГА НАЗАР**

Ўлжаева Шохистахон Мамажоновна,
Тарих фанлари доктори, Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалиги
механизациялаш муҳандислари институти профессори

АМИР ТЕМУР ВА ХОРАЗМ



<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-2-3>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Амир Темурнинг Хоразм билан ўзаро алоқлари ёритилган. Муаллиф XIV аср охири - XV асрлардаги халқаро вазиятни тадқиқ этган. Шунингдек, мақолада Амир Темурнинг Хоразмга ҳарбий юришининг сабаблари илмий тарзда очиб берилган.

Калиг сўзлар: Амир Темур, Моварауннахр, Хоразм, ҳарбий юришлар.

Улжаева Шохистахон Мамаджановна,
профессор, доктор исторических наук

АМИРА ТЕМУРА И ХАРЕЗМ

АННОТАЦИЯ

На этой статье рассматривается взаимоотношение Амира Темура с Хорезмом. Автор исследовала международную ситуацию в конце XIV - XV вв. На работе раскрыты причины походов Амира Темура в Хорезм.

Ключевые слова: Амир Темур, Мавераннахр, Хорезм, военные походы

Uljaeva Shaxista,
professor, doctor of Historical Sciences

AMIR TEMUR AND HAREZM

ANNOTATION

This article discusses Amir Temur's relationship with Harezm. The author investigated the international situation in the late 14th and early 15th centuries. At this work are revealed the reasons for Amir Temur's campaigns to Harezm.

Key words: Amir Temur, Maverannahr, Harezm, military campaigns

Амир Темурнинг Хоразм билан олиб борган дипломатик муносабатлари Алоҳида тадқиқот йўналишини ташкил этади.

У бошқа ҳукмдорлардан фарқли ўлароқ янги сулола вакили сифатида халқаро сиёсат майдонига кириб келганди. Унинг мўғул зулмига зарба бериши унга янгича муаммоларни туғдирди. Айниқса унинг қудратининг кундан-кунга оламга таралиши Хоразм, Олтин Ўрда, Мўғулистон, Эрон, Миср, Сурия ва Ироқ каби ўз даврининг кучли давлатлари томонидан қатъий душманлик кайфиятида қарши

олинди. Улар Амир Темурдан чўчишар ва уни ҳар қандай йўл билан синдиришга ҳаракат қилардилар. Уни заифлаштириш ва синдириш мақсадида бу давлатларнинг раҳбарлари ўзаро махфий элчиликлар юборишган.

Бундай шароитда Амир Темур учун ўз мақсадларини амалга оширишга эришиш мушкул масала бўлиб, бу давлатларнинг ҳар қайсиси билан алоҳида сиёсат йўналишларини белгилаш талаб этилар эди.

Ана шундай давлатлардан бири Фарбий Хоразм эди. Бу давлат Амир Темур давлатининг ён қўшниси бўлиб, келажакда у билан сиёсий ва иқтисодий манфаатлар тўқнашуви эҳтимоли мавжуд эди.

Амир Темур 1370 йилда ўтказилган курултойдан кейин Чигатой улуси ҳудудларини тиклашни ўз олдига мақсад қилиб қўяди ва бу йўлда ўз эътиборини Хоразмга қаратади. Унинг энг муҳим мақсадларидан бири ўз давлатининг шимолий чегараларининг хавфсизлигини таъмин этмоқчи ва бу масалани Хоразм Сўфийлари билан ҳал қилмоқчи эди[1]. Амир Темур биринчи марта Хоразмга юриш қилганда у ерда Ҳусайн Сўфий ҳукмронлик қиларди. Амир Темурнинг дастлабки юришидаёқ Ҳусайн Сўфий сулҳ тилаб омонлик сўраганди, аммо Амир Темурга ҳасади бўлган амир Кайхусрав Хутталоний Ҳусайн Сўфий ҳузурига бир кишини юбориб, ундан ярашмасликни, ташқарига чиқса ўзи ҳам унга келиб қўшилиши хабарини етказди. Унга ишониб жанг олиб боришга қарор қилган Ҳусайн Сўфий жангда енгилди. Амир Темур Кайхусрав Хутталоний кўшини билан Сўфийларга ёрдам бера олмайди. Амир Темур Кайхусрав Хутталонийнинг бу ишидан воқиф бўлади ва уни Амир Ҳусайн аскарлари қўлига топширади. Кайхусрав Хутталоний улар томонидан ўлдирилади.

Амир Темур Кайхусрав Хутталонийга тегишли бўлган Хутталон ҳокимлигини Шер Баҳромнинг ўғли Муҳаммад Миракка беради.

Натижада Ҳусайн Сўфий урушда енгилди, пушаймон бўлиб вафот этади. Унинг ўрнига ўтирган укаси Юсуф Сўфий ўз элчилари орқали айттириб Амир Темур билан сулҳ тузади. Амир Темур элчиларга Сўфийларнинг қизи гўзал Севинбекани ўғли Жаҳонгир Мирзо учун сўратади. У кейинчалик Амир Темур саройида Хонзода Бегим номи билан машҳур бўлади. Элчилар бу таклифни айтганларида Юсуф Сўфий унга рози бўлади ва сеп-сарполари тайёр бўлса тўй бошлашни айтади. Амир Темур иккинчи марта Хоразмга юриш қилиш арафасида ҳам Кайхусрав Хутталонийнинг ўғли Муҳаммад, Хизр Ясовурийнинг ўғли Исҳоқ ва Амир Темур ишонган амири Маҳмудшоҳ Бухорий учаласи тил бириктириб Хоразм ҳукмдори Юсуф Сўфий олдига бориб, Амир Темурнинг сўзига кирмасликка ташвиқ этганлар. Юсуф Сўфий уларнинг гапига кириб муҳолифатчилик қилган ва Амир Темурнинг ерларига юриш қилиб Кат ва унинг атрофларини вайрон қилганди.

Юсуф Сўфийнинг 1372-1373 йиллардаги талончилик юриши туфайли Амир Темур Фарбий Хоразмга иккинчи марта юриш қилади. Сўфийларнинг қўп илтижо ва совға-саломларидан сўнг Амир Темур уларни кечиради[2]. Юсуф Сўфий ўз ишидин пушаймон бўлиб, омонлик тилади ва Севинбекани юборишини айтади. Бу гапдан кейин Амир Темур Самарқандга қайтиб тўйга тайёргарликни бошлайди. Амир Темур 1374 йилнинг март ойида Севинбека (она томондан Ўзбекхоннинг авлоди-Ш.Ў.)ни олиб келишга Ёдгор Барлос, Довудбек ва Ўлжойтубекни подшоҳона совғалар билан Хоразмга юборади. Хоразмда ва Самарқандда шоҳона тўйлар берилади ва икки хонадон куда-андачилик иплари билан абадий боғланади.

Шундай бўлса ҳам Хоразм Сўфийлари ва Амир Темур ўртасида низолар давом этиб, Соҳбиқирон бу ерга беш марта юриш қилишгача етиб борган.

Кейинги низолар давомида пайтларда ҳам Сўфийлар Амир Темурга душманлик муносабатида бўлиб, у билан ҳатто музокаралар олиб боришни истамас, қулай фурсат келганида Темур давлатига тез-тез босқинлар уюштириб турар эди[3]. Воқеалар жараёнида Амир Темурга душманлар сони кундан-кунга ўсиб, унинг географик ҳудудлари кенгайиб борганини кўриш мумкин.

Хоразм Сўфийлари бир неча бор мухолифатчилик қилган бўлсалар ҳам, Амир Темур улар билан дипломатик йўл билан бу алоқаларни яхшилашга интилади. Бироқ Сўфийлар Амир Темурнинг Ўрусхонга қарши юришга кетганидан ва Мовароуннаҳрда йўқлигидан фойдаланиб, унинг ерларига босқин ясади. Низомиддин Шомийнинг келтиришича, Соҳибқирон Жаловатийни элчиликка Юсуф Сўфий қошига юборди ва "Қариндош бўлгондин мухолифат қилмоқ яна не жиҳаттин турур?" деб сўради. Аммо бунга жавобан Юсуф Сўфий элчини тутуб беркитти. Соҳибқирон унинг бу беандиша ҳаракатидан жаҳли чиқиб яхшилиқча хат ёзади. Хатда "Подшолардин раво эрмаским элчини банд қилгай, анинг учунким, аларда гуноҳ бўлмас. Агар сенинг сўзунг бўлса сенинг била турур, элчи била не ишинг? Боргон элчини йибаргил ва мундоқ қилмағилким, пушаймон бўлгунг турур"[4], - дея огоҳлантирган.

Аммо бу сафар ҳам Юсуф Сўфий элчини бандга солди. Бу албатта унинг томонидан содир этилган қўпол хато эди. Шу тариқа Сўфийлар ва Амир Темур давлати ўртасида низолар чуқурлашиб боради. Низомиддин Шомий бу ҳақда қуйидаги сатрларни ёзиб қолдирган: "Соҳибқирон лутф ва ҳайрихоҳлик юзасидан яна бир мактуб йўллади, унда: "Элчига ўлим ва бандилик йўқдур. Элчининг гарданидаги вазифа буйруқни аниқ етказишдан бошқа нараса эмасдир. Менинг элчимни қайтариб юбор",- деб ёзди[5].

Мактубдаги огоҳлантиришларга қарамасдан Сўфийлар ишни пайсалга солаётган эди. Шу тариқа Амир Темурнинг Хоразмга юриш қилишига асосли сабаблар кучайиб боради.

Халқаро майдонда Амир Темурга қарши кучларнинг бирлашувида Хоразм ташкилотчилик ролини ўйнаётган бўлиб, бу ҳолат Амир Темур давлатига катта хавф тугдирар эди.

Юсуф Сўфий Соҳибқиронга қарши Оқ Ўрда билан ҳам махфий алоқалар олиб борар, Амир Темур эса бу ишлардан бохабар эди[6]. Шунингдек, Оқ Ўрда ҳукмдори Ўрусхон билан Мўғулистон ҳокими Қамариддинларнинг ҳамфикрликлари ҳам Амир Темурнинг эътиборида бўлади.

Юсуф Сўфий билан низолар кескинлашаётганда "Термиз тарафдан Амир Соҳибқирон ҳузурига янги пишган қовун келтирдилар. У "Юсуф Сўфий гарчи ўринсиз мен билан мухолифат қилган бўлса ҳамки, аммо орамизда қариндошлик бор бўлгани учун биринчи қовунни усиз ейишга лойиқ эмасдур" деб қовунни бир олтин табоққа қўйиб, Юсуф Сўфийга юборди. Юсуф Сўфий бунинг эвазига таъзим ва ҳурмат мақомида туриб узр сўраши ва неча ҳисса қилиб тўхфа ва совғалар юбориши лозим эди. У эса ўша "қовунларни сувга ташлашни буюрди ва олтин табоқни дарвозабонларга бахшийда қилди"[7].

Шу туфайли Амир Темур 1375 йилда Хоразмга учинчи марта юриш бошлайди ва ички мураккаб жараёнлар туфайли бу юриш вақтли тўхтатилади. Амир Темурнинг Тўхтамишга ёрдам бериш мақсадида Оқ Ўрдага юриши вақтида Сўфийлар яна Бухорога юриш бошлайдилар. Бундан хабар топган Амир Темур 1379 йилда Хоразмга навбатдаги юришни бошлайди. Юсуф Сўфий орага кўп

нуфузли одамларни солиб, яна минг бор кечирим сўраб, унинг хузурига элчи юборади. Амир Темур бу сафар ҳам Юсуф Сўфийни афв этди. Шу билан бутун Хоразм устидан Темур ҳукмронлиги тан олинди. Битимга мувофиқ, Юсуф Сўфий Фарбий Хоразм устидаги ҳуқуқларидан маҳрум бўлди.

Юсуф Сўфий 1380 йилда ўлдирилгандан кейин Амир Темур бу сулолани Хоразм тахтида қолдирган. Сулаймон Сўфий Амир Темурга қарши кайфиятда бўлган ва Тўхтамишхон ҳокимиятини тан олиб унинг номи билан тангалар зарб этган.

Сўфийлар Амир Темурнинг кундан-кунга кучайиб бораётганини англасаларда, 1386-1388 йилларда Эронга қарши олиб борган уч йиллик уруши пайтида унинг Мовароуннаҳрда йўқлигидан фойдаланиб, яна Амир Темур давлати ерларига боққинчилик юришларини уюштиради.

Бу даврда ҳалқаро майдонда вазият мураккаб тус олади. 1387 йили Амир Темурнинг Мовароуннаҳрда йўқлигидан фойдаланиб Тўхтамиш ҳам Темур давлати ҳудудига бостириб киради. Бир томондан Мўғулистон амири Анқа Тўра Фарғонага ҳужум қилади, Хутталонда эса Султон Маҳмуд Темурга қарши исён кўтаради. Аслида буларнинг ҳаммаси ўзaro махфий келишилган ҳолатда Мовароуннаҳрда давомли боққинларни уюштираётган эди.

У 1387 йилда Олтин Ўрда хони Тўхтамишхон ва Мўғулистон хони Қамариддинларнинг бирлашган кўшинлари билан Мовароуннаҳрда уюштирилган юришида иштирок этган.

Узоқ йиллар давомида рақибга катта имкониятлар яратган Амир Темур 1388 йилда газабланиб Хоразмга бешинчи марта юриш қилади ва уни мағлуб этади[8].

Амир Темурнинг Чигатой улуси ерларига эгаллик қилишга талабдор эканлигини инобатга олсак, унинг Фарбий Хоразм билан юзма-юз келиши аниқ масала бўлиб, Сўфийларнинг Амир Темурнинг куч ва имкониятларини тўғри баҳолай олмаганлиги уларнинг сиёсий саҳнадан барвақт тушиб кетишига сабаб бўлган. Хоразмда содир этилган горат Сўфийлар сулоласи вакилларининг калтабин сиёсати натижаси эди.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар

1. Асқаров А. Амир Темур ва Хоразм // Амир Темур ва унинг жаҳон тарихидаги ўрни: Халқаро конференция материаллари. - Тошкент: Ўзбекистон, 1996. - Б. 39-40.
2. Низомиддин Шомий. Зафарнома / Форс тилидан ўгирувчи Юнусхон Ҳакимжонов. Таржимани қайта ишлаб нашрга тайёрловчи ва масъул муҳаррир Асомиддин Ўринбоев. - Тошкент: Ўзбекистон, 1996. - Б.109.
3. Фасих Ахмад ибн Джалялиддин Муҳаммад ал-Хавафи. Муджмал-и Фасихи (Фасихов свод) / Пер. с перс., комментарии и указатели Д. Ю. Юсуповой. - Ташкент: Фан, 1980.- С. 97 ; Асқаров А. Амир Темур ва Хоразм ... - Б. 39.
4. Шарафуддин Али Йаздий. Зафарнома / Сўзбоши, табдил, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифлари Ашраф Аҳмад, Ҳайдарбек Бобобеков.- Тошкент: Шарқ, 1997. - Б.85 - 86.
5. Ўша муаллиф ... - Б. 113-114.
6. Фасих Хавафи. Муджмали Фасихи ... -С. 96, 97.
7. Ўша китоб. - Б. 110.
8. Фасих Хавафи. Муджмали Фасихи ... - С. 112.